

RIKU NEUVONEN

Taistelu sananvapauden rajoista ja käsitteistä¹

Sananvapaus on yksinkertainen ja samalla monitulkintainen käsite. Sananvapaus voidaan ymmärtää yhteiskuntafilosofiseksi aatteeksi, yleiseksi ihmisoikeudeksi tai lakiin kirjatuksi ihmis- ja perusoikeudeksi. Lähes jokaisella on oma käsityksensä sananvapaudesta ja sen oikeasta käytöstä. Tämä käsitys ei usein vastaa aatteita tai kirjattuja oikeuksia. Sananvapauden käsite ja rajat ovatkin jatkuvan taistelun kohteena.

Sananvapauden muutokset liittyvät yhteiskuntafilosofiin muutoksiin, joiden taustalla ovat useimmiten poliittiset ja taloudelliset muutokset yhteiskuntien valtarakenteissa. Muutoksissa on lähes aina ollut mukana kolme tekijää. Ensimmäinen on kulloisiakin valtarakenteita säilyttämään pyrkivä suuntaus, toinen taas uudistuksiin voimassaolevia rakenteita käyttäen pyrkivä suuntaus. Kolmas on valtarakenteita uhmaava ja kulloistakin järjestelmää horjuttamaan pyrkivä radikalismi.

Nämä suuntaukset eivät ole sidottuja tiettyihin poliittisiin tai aatteellisiin ryhmiin vaan kuvaavat kulloisenkin hetken asetelmia. Myöhemmin aiemmasta radikaalista on voinut tulla seuraavan hetken säilyttäjä ja päinvastoin. Valta-asetelmien lisäksi sananvapauden muutoksissa on ollut olennaista suhde sananvapauden käyttäjiin eli siihen, pyritäänkö jollakin tasolla enimmäismääräiseen vapauteen vai sisältyykö ajatteluun oppi sananvapauden oikeasta käytöstä, jolloin liikutaan autoritäärisyyden ja jopa paternalismin suunnalla. Sananvapauden muutosten tarkastelu on liitettävä osaksi historiallista kontekstia sen osalta, mitkä ryhmät kamppailevat vallasta ja keillä on tosiasiallinen mahdollisuus käyttää sananvapautta.

Sananvapausajattelun juuret

Sananvapauden historiaa on useissa esityksissä pyritty etsimään antiikista, jossa keskustelunvapautta tuki *parresia*-instituutio: jokainen vapaa kansalainen (mies) sai lausua oman mielipiteensä *agoralla*, kunhan mielipide ei ollut uskonnollisesti kyseenalainen. Useimmissa muissa

valtioissa ei vastaavia vapauksia ollut, ja Ateenassakin vapauden kaudet olivat lyhyitä. Antiikin ajan Ateenassa ja muissa valtioissa luotiin sananvapauden sijaan rajotusperusteet eli valtaapitävien arvostelun kieltäminen ja uskonnon erityisasema, josta yhtenä esimerkkinä näytelmäkirjailija Aristofaneen syyttäminen jumalien pilkkaamisesta.

Antiikin perinnöstä merkittävimpana sananvapauden kannalta voidaan pitää sokraattista menetelmää, jossa keskustelun kautta pyritään löytämään perusteluja kestävä totuus. Aikakauden suurista imperiumeista esimerkiksi Assyriassa, Kiinassa ja Roomassa oli kirjallisuutta, mutta lukutaitoisia oli kaikkialla vähän ja valtiot autoritaarisia. Roomassa poliitikot, kuten Caesar ja Cicero, kirjoittivat useita kirjoja, mutta niitä ei jaeltu keskitetysti. Joukkoviestinnän puuttuessa ja lukutaidon ollessa vähäistä ei sananvapaudelle muussa kuin ajatusvapauden merkityksessä ollut tarvetta.

Yliopistolaitoksen synty 1100-luvulla vilkastutti kirjojen kopiointia, lukutaito yleistyi, ja viimeistään painotekniikan keksiminen vuonna 1441 mahdollisti joukkomittaisen viestinnän. Vastareaktion painotoiminnasta tehtiin luvanvarainen elinkeino, ja vuonna 1515 katolinen kirkko antoi listan kielletyistä kirjoista. Uskonnollinen ja maallinen valta sekoittuivat ja määräivät ihmisten paikasta yhteiskunnassa.

Esimerkkinä kirkon vaikutusvallasta länsimaisen taiteen kehitykseen toimii Trenton kirkolliskokous 1545–1563. Katolinen kirkko oli pitänyt aiemmin esimerkiksi näyttelemistä syntinä, ja Trenton kirkolliskokouksessa määriteltiin tarkemmin taiteen tehtävät.

”Vaurastuvalle ja poliittista nousua tavoittelevalle porvaristolle kirkon ja maallisen hallinnon salassapitoon ja sensuuriin perustuva tiedonhallinta oli este tiellä valtaan ja taloudelliseen menestykseen.”

Taiteen tuli vahvistaa uskoa. Tätä tehtävää varten määriteltiin sallitut taidetyylit aina maalaustaiteesta sallittuihin laulustemmoihin ja nuotteihin asti. Kaikki sallituista rajoista poikkeavat ilmaukset sensuroitiin.

Erioikeuksiin perustuvan merkantilistisen talousjärjestelmän, yksinvaltiuden ja katolisen kirkon määräävää asemaa niin tieteeseen kuin taiteeseen alettiin kyseenalaistaa eri yhteyksissä 1600-luvulta lähtien. Painolupa-järjestelmä oli este paitsi tiedonvälitykselle myös liiketoiminnalle. Vaurastuvalle ja poliittista nousua tavoittelevalle porvaristolle kirkon ja maallisen hallinnon salassapitoon ja sensuuriin perustuva tiedonhallinta oli este tiellä valtaan ja taloudelliseen menestykseen.

Francis Bacon, Hugo Grotius ja René Descartes edustivat uudenlaista ajattelua, jossa totuus ei perustunut auktoriteettiin, vaan se tuli selvittää järjen avulla. Sananvapausajattelun kulmakivenä pidetyssä John Miltonin teoksessa *Areopagitica* (1644) aikakaudelle ominainen usko järkeen yhdistyi uuteen oppiin oikeuksista, joiden perusta ei ollut uskonnollinen. Kirja oli ajalleen tyypillinen poliittinen pamfletti, jonka mukaan ainoastaan vakavamielistä kirjallisuutta tulisi sallia painaa vapaasti. Milton myös kannatti lehdistösensuuria, etenkin mikäli se kohdistui Oliver Cromwellin puritaanivaltaa vastustaviin katolilaisiin.

Klassinen liberaali sananvapausajattelu

Englantia on pidetty sananvapauden edelläkävijänä, sillä siellä yhteiskunnallinen paine johti vuonna 1695 ennakovalvontajärjestelmän purkamiseen. Kuitenkin jälkikä-

teiset rangaistukset ja verotus rajoittivat todellista sananvapautta. Myös poliitikkojen pilkkaaminen ja poliittisen satiirin esittäminen teatterissa oli kiellettyä. Manner-Euroopassa Voltaire, Rousseau, Spinoza, Montesquieu ja Locke asettuivat vastustamaan niin uskonnollisten kuin maallisten hallitsijoiden harjoittamaa sensuuria. Heidän oppinsa levisivät Uudelle mantereelle, josta ne palautuivat osin muuntuneina takaisin Eurooppaan.

Yhdysvaltain itsenäistymisen ajan osavaltioiden perustuslait ja Ranskassa vallankumouksen jälkeen säädetyt perustuslait sisälsivät ajatuksen oikeudesta sanoa ja painaa loukkaamatta toisten oikeuksia. Yhdysvaltain *Bill of Rights* oli tässä kehityksessä omassa roolissaan, sillä sen avulla mahdollistettiin toisaalta liittovaltion syntyminen, ja toisaalta kompromissina antifederalistien kanssa rajoitettiin liittovaltion toimintakykyä. Ranskassa vallanpitäjät korvattiin uusilla, kun taas Yhdysvalloissa kansalaisia haluttiin suojella valtiolta.

Suuri osa väestöstä oli lukutaidotonta, joten vaikka Ranskassa vuoden 1789 vallankumouksen aikaan lehtien määrä moninkertaistui, ne vaikuttivat vain kansan vähemmistöön. Kirjallisesta julkisuudesta puuttui massamuotoinen joukkoviestintä. Taide taas toimi uskonnollisten rajoitusten ja mesenaattien tahdon varassa. Näin edellytykset uusien vapauksien käytölle olivat vähäiset.

Euroopassa valtiot säätivät perustuslakeja 1700-luvun lopulta lähtien, ja Yhdysvaltojen tavoin tämä kehitys lähensi politiikkaa ja oikeutta toisiinsa. Samalla perustuslakiin kirjattujen oikeuksien yhteiskuntafilosofinen aatetausta erkaantui niiden käytännön toteutuksesta. Sananvapaus oli monissa valtioissa säädetty oikeus, mutta

verotuksella ja jälkikäteisillä rangaistuksilla estettiin käytämästä sananvapautta väärin. Väärinkäytön määrittävät maalliset ja uskonnolliset vallanpitäjät yliopistojen avustuksella.

Englannissa talouden liberalisoinnin kanssa kulki käsi kädessä vaatimus painoliiketoimintaa haittaavien verojen, lupien ja ankarien rangaistusten poistamisesta. John Stuart Millin esittämien klassisen liberaalin sananvapaussajattelun tunnetuimpien teesien mukaan avoin ja vapaa keskustelu takaa ihmiskunnan kehityksen. Vapaata sanaa tuli suojella paitsi autoritaarisuudelta myös enemmistön tyrannialta, ja erityisesti lehdistölle annettiin tehtävä toimia vallan vahtikoirana. Aikakauden yhteiskunnallisesti vaikuttavan lehdistön levikki ei ollut merkittävä, ja sananvapausihanteiden takana olivatkin keskustelulerhot, joten aikakauden aatteita ja ihanteita leimasi niiden liittyminen pieniin koulutettuihin piireihin ja tietynlaiseen elitismiin.

Sananvapaus Ruotsissa ja Suomessa

Ruotsissa Kustaa Vaasa loi vahvan valtion yhteyteen vahvan sensuurin. Kansliakollegion sensuuriviranomainen valvoi, ettei mitään poliittisesti tai uskonnollisesti epäilyttävää painettu. Sensoreina toimivat nimetyt virkamiehet, piispat ja yliopistojen professorit. Kiellettyä oli kaikki tarpeeton, vahingollinen, säädytön, sopimaton, ilkeämielisesti loukkaava ja harhaoppinen. Porvariston aseman koheneminen toi muutoksen myös Ruotsiin, missä Andreas Nordencrantz esitti ensimmäisenä ajatukset sensuurin sitomisesta lainalaisuuteen sekä asiakirjajulkisuudesta.

Sananvapauden toisena puolena on julkisuus ja etenkin asiakirjajulkisuus, sillä tietoa on vaikea välittää, ellei tietoa saa. Julkisuusajattelun taustalla oli Ruotsin valtopolitiikka, sillä painovapautta ja julkisuutta ajaneet Nordencrantz, Peter Forsskål ja Anders Chydenius olivat myssy puolueen ideologeja, joille tiedonsaanti valtion asioista oli elintärkeää kilpailussa hattuja vastaan.

Chydeniuksen ponnistelujen seurauksena säädettiin vuoden 1766 painovapausasetus. Se vastasi Chydeniuksen ajatuksia jälkikäteiseen vastuuseen perustuvasta painovapaudesta ja asiakirjojen julkisuudesta. Sensuuri kuitenkin palasi Kustaa III:n kaudella 1771–1792. Ruotsissa sananvapaus toteutui Suomen sodan jälkeen vuonna 1812, jolloin painovapauslaista tuli yksi Ruotsin perustuslaeista. Lain ulkopuolella olevat asiat eivät kuulu Ruotsissa sananvapauden piiriin. Tämä ajatusmalli erottaa edelleen Suomen ja Ruotsin sananvapaussajattelun toisistaan.

Suomi liitettiin sodan seurauksena Venäjään vuonna 1809, ja käytännössä etenkin vuosisadan alkupuolella säätyläistö sai tuoda maahan kirjoja vapaasti, ja suomalaiset sensorit pyrkivät sallimaan kaiken mahdollisen. Sensuurin kiristyminen 1800-luvun loppupuolella palautti ”normaalin järjestyksen” eli poliittisten, uskonnollisten ja tieteellisten tekstien sensuurin.

Suomessa klassinen liberaali sananvapaus vaikutti toisaalta (pääasiassa ruotsinkielisten) liberaalien kautta ja toisaalta J. V. Snellmanin fennomaanien kautta. Snellmanilla oli myös hegeliläinen ja praktinen puolensa, ja hänelle sananvapaus merkitsi keinoa sivistää kansaa ja kohentaa lukutaitoa. Snellman tosin epäili, mahtoiko Suomen kansa olla tarpeeksi kypsä saamaan keisarilta oikeuden käyttää sanaa vapaasti, koska valtiolla oli oikeus suojella itseään tuhoavilta ja epäsiiveillisiltä voimilta. Reaalipoliitikkona Snellman halusi välttää ärsyttämistä keisaria liiallisilla painovapausvaatimuksilla.

Hegeliläisyys, uskonnon tukema kolmisäätyoppi ja snellmanilainen reaalipolitiikka vaikuttivat myös julkisuuden ja oikeustieteen kehittymiseen. Yhteiskunnassa kaikilla oli Jumalan määräämä paikka, jota liialliset vapaudet saattoivat vaarantaa. Talouspolitiikassa aateli-porvarillinen liittouma ajoi taloudellisia uudistuksia, joihin liitettiin painotoiminnan vapauttaminen elinkeinona. Muutoin sivistysporvaristo pyrki luomaan suomalaisista kalevalalaisen sankarikansan sivistys-, raittius- ja järjestöpolitiikan avulla. Tässä kehityksessä klassista liberalismia kannattaneet jäivät svekomaanien ja kahtia jakautuneen fennomaanisen liikkeen puristukseen, mikä johti lopulta klassista liberaalia ajattelua ajaneiden katoamiseen valtataisteluista.

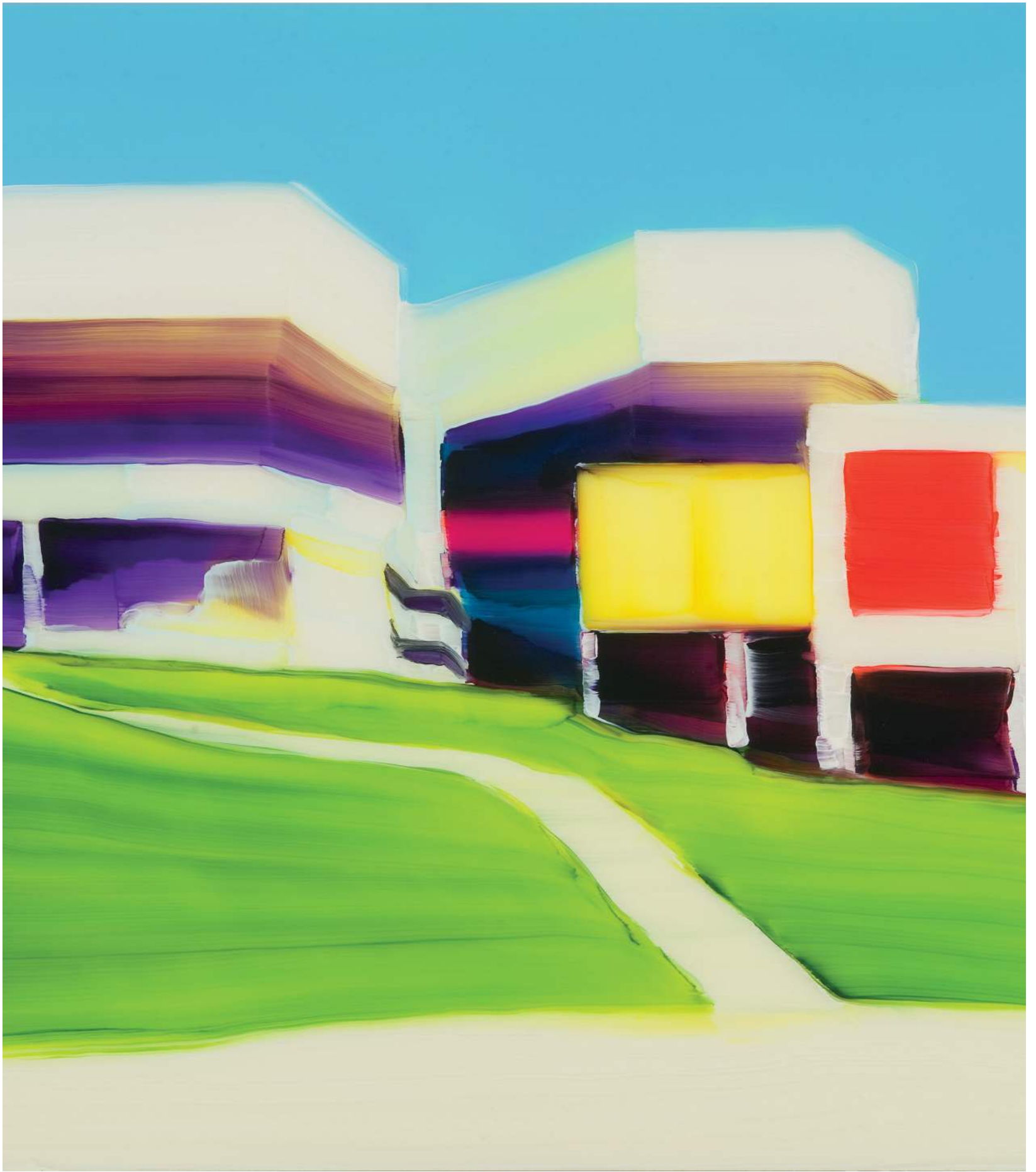
Vuosisadan alun ongelmien jälkeen keisari antoi vuonna 1906 kansalaisvapausperustuslain, joka sisälsi myös painovapauden, vaikka varsinaista painovapauslakia ei ennen itsenäistymistä saatu aikaan. Samalla järjestettiin eduskuntavaalit. Muun muassa täyttä sananvapautta ajaneiden sosialidemokraattien voitto yllätti sankarikansaihannetta ajaneet ylemmät luokat jättäen syvän juovan suomalaiseen yhteiskuntaan, joka sitten heijastui sisällissotaan ja sitä seuranneeseen kehitykseen ennen toista maailmansotaa.

Perinne katkeaa

Klassisen liberaalin sananvapaussajattelun niin kutsuttu traditiokatkos tarkoittaa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa tapahtunutta tilannetta, jossa länsimaissa sananvapaus oikeusnormina erkaantui sananvapaudesta aatteena. Yhdysvalloissa kongressin ja liittovaltion valtaa rajoittava suuntaus voimistui sananvapaussasioissa. Thomas Jeffersonin ja myöhemmin Alexander Meiklejohnin ja John Deweyn sananvapauskäsitykset perustuivat antiikin Kreikan kaupunkivaltioiden keskustelelevan päätöksenteon ihanteeseen, joka kiteytyi tuomari Oliver Wendell Holmesin muotoilussa ajatusten markkinapaikasta, jossa totuus voittaa valheen, kunhan kaikki ilmaisut sallitaan riippumatta niiden sisällöstä.

Euroopassa painotoiminta liberalisoitiin elinkeinona, mutta jälkikäteisiin rangaistuksiin ei puututtu. Seurauksena oli – kuten Lenin ja muut vasemmistolaiset kriitikot asian ilmaisivat – se, että sananvapaudesta tuli oikeus omistaa sanomalehtiä. Traditiokatkoksen kanssa samaan aikaan tapahtunut teknologinen kehitys aiheutti

Tina Mielonen, *Keltainen seinä* (Yellow Wall) (2011), öily pleksille, 67 x 76 cm.
Valokuva: Johnny Korhman.

”Näin sananvapaudesta tuli demokratiaan kuuluva itseisarvo, johon voi vedota lähes kaikissa mahdollisissa asiayhteyksissä.”

sananvapauden dualismin, jossa painettua tiedonvälitystä säännellään eri tavoin kuin muita tiedonvälityksen muotoja. Ensin elokuvat ja myöhemmin sähköinen viestintä suljettiin pitkäksi ajaksi pois sananvapauden suoja-alasta tai suoja-alaa pidettiin vähäisempänä. Tämä mahdollisti elokuvansensuurin, yleisradiotoiminnan monopolin ja toimiluvat.

Sananvapaus oli turvattu muodollisesti, mutta sananvapaudella ja sananvapauden tarjoamalla suojalla ei ollut sisältöä. Muodollisesti turvattu sananvapaus mahdollisti ääriaatteiden nousun 1900-luvun alussa. Fasismi, kommunismi ja muut aatteet osoittivat, että jos sananvapaus on vain muodollinen oikeus käyttää vapaata sanaa tai omistaa sanomalehtiä, niin sananvapaus ja demokratia voivat tuhota itsensä. Suomessa aikakauden aatteet näkyivät poliittisena sensuurina ja vasemmiston toiminnan tukahduttamisena joko pikaisesti säädettyjen lakien avulla tai väkivaltaan turvautuen. Lopulta monissa Euroopan valtioissa vallan saivat tahot, jotka sallivat vain itselleen sopivan sananvapauden.

Nykyaikainen sananvapaus

Toisen maailmansodan jälkeen demokratioiden identiteettiongelmat ja edelleen säilynyt totalitaarisuuden uhka johtivat uudenlaiseen ihmisoikeusajatteluun. Näistä merkittävin oli vuoden 1948 YK:n ihmisoikeuksien julistus, jota täydennettiin KP-sopimuksella (kansalais- ja poliittiset oikeudet) ja TSS-sopimuksella (taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet). Samaten lähes kaikki maanosat ovat laatineet omia ihmisoikeussopimuksiaan. Sananvapaus on turvattu kaikissa näissä sopimuksissa,

mutta samalla on myös määritelty, millä ehdoin sananvapautta saa rajoittaa.

Yksittäisissä valtioissa kansalliset perusoikeudet ovat saaneet entistä suuremman roolin. Toisaalta Yhdysvaltain kommunistivainot ja Saksan pakolliseen itsesääntelyyn perustuva ankara elokuvansensuuri ovat esimerkkejä siitä, miten yhteiseen hyvään tai yhteiseen viholliseen vetoaminen mahdollistaa merkittävät sananvapauden rajoitukset.

Euroopassa sodan jälkeinen kehitys johti Euroopan ihmisoikeussopimuksen solmimiseen ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) perustamiseen. Yhdysvalloissa kommunistivainojen ja vahvan elokuvien sensuurin jälkeen siirryttiin vähitellen korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön perusteella nykyiseen sananvapausabsolutismiin, jonka mukaan valtion mahdollisuus rajoittaa sananvapautta on vähäinen. Suurempi valta onkin yritysten ja järjestöjen harjoittamalla painostuspolitiikalla.

KP-sopimuksessa, TSS-sopimuksessa ja EIT:n käytännössä sananvapaus sai vahvan poliittisen luoteen. Sananvapaus on historiansa puolesta poliittinen oikeus, mutta ennen poliittisuus oli rajoitusperuste. Uudessa ajattelussa poliittinen yhteys antaa vahvemman suojan sananvapaudelle suhteessa esimerkiksi yksityiselämän suojaan. Vastaavasti mainonnan, viihteen, sähköisen viestinnän, elokuvien ja myöhemmin esimerkiksi tietokonepelien asema on ollut ja on osittain edelleen verrattain heikko suhteessa poliittiseen viestintään perinteisessä painetussa mediassa.

Euroopassa pyrittiin yhdysvaltalaisen kyläyhteisöajattelun sijaan ratkaisemaan sananvapauden rajoittamiseen ja demokratian turvaamiseen liittyvät kysymykset. Jürgen Habermas, Hannah Arendt ja muut julkisuuden tutkijat perustivat suuret teoriansa rationaalisuuden eri muodoille ja keskustelun prosesseille. Nämä prosessit liitettiin ihmisoikeuksiin, ja siten ihmisoikeuksista muodostui avain demokratian pelastamiseen. Näin sananvapaudesta tuli demokratiaan kuuluva itseisarvo, johon voi vedota lähes kaikissa mahdollisissa asiayhteyksissä. Länsimaiden lisäksi sosialistisissa maissa sananvapaus oli kirjattu perustuslakeihin, ja suurimpana erona länteen korostettiin positiivisia velvoitteita edistää sananvapautta, mutta käytännössä viestintää sensuroitiin.

Klassinen liberaali sananvapaus oli vapautta sensuurista. Valtio takasi määrävapauden, jonka piirissä sai toimia vapaasti. Hyvinvointivaltiollinen ajattelu lähtee siitä, että vapauspiirin lisäksi yhteiskunnan on tarjottava tosiasialliset mahdollisuudet käyttää annettua vapautta. Esimerkiksi sananvapaudesta ei ole iloa, jos kansalaisilla ei ole mahdollisuutta lähettää tai vastaanottaa viestejä tai viestinnän sisällöt eivät vastaa kansalaisten kuviteltua tarvetta saada tietoa eri kysymyksistä.

Oikeustieteessä hyvinvointivaltiollinen ajattelu ja vasemmistolainen kulttuuripolitiikka vaikuttivat perusoikeusajatteluun. Aikakauden radikaalit eivät nähneet oikeuksia enää vain suojana valtiota vastaan vaan myös edistettävänä hyveinä. Sananvapaus ei ollut enää vain

vapautta sensuurista vaan oikeus, jonka käyttömahdollisuuksia tulee aktiivisesti edistää. Kulttuurista tuli aikakauden politiikassa osa hyvinvoinnin määritelmää. Tehtävää toteuttamaan perustettiin julkisia kulttuurilaitoksia, luotiin tukijärjestelmä ja vahvistettiin yleisradioiden asemaa. Samalla viihteen ja mainosrahoitteisen viestinnän merkityksen kasvaessa sisältöjä alettiin arvottaa. Tämä tiivistyy esimerkiksi Theodor Adornon massaviihteen kritiikissä ja Habermasin ajatuksissa siitä, että viihteellisyys ja kaupalliset tavoitteet tuhosivat klassisen liberaalin ihanteiden mukaan toimivan viestinnän.

Jakolinjojen muodostumisen seurauksena mainonta sai sananvapaussuojan vasta 1970- ja 1980-luvulla, ja silloinkin se tulkittiin heikommaksi kuin muun viestinnän. Elokuvasensuuri on edelleen voimakasta monissa maissa, ja esimerkiksi tietokone- ja konsolipelien asema sääntelyn piirissä on usein epäselvä. Puhuttaessa kulttuurin edistämisestä tarkoitetaan usein korkeakulttuuria, jota sitäkin halutaan arvottaa sisällön osalta. Hyvänä esimerkkinä toimii keskustelu graffiteista, joita pidetään poliittisista sisällöistä huolimatta sääntelyssä ainoastaan töhryinä.

Sananvapaus sai hyvinvointivaltioajattelussa sisällöllisiä piirteitä, josta seurasi keskustelu monimuotoisuudesta ja monipuolisuudesta. Pluralismi eli monipuolisuus kuuluu keskusteluun viestintäkanavien määrästä, kun taas keskustelu diversiteetistä eli monimuotoisuudesta tarttuu sisältöihin. Kiistely siitä, takaako iso määrä viestijöitä paremmin sananvapauden kuin määräykset sisällöllisestä moniarvoisuudesta on edelleen käynnissä. Esimerkiksi EU:n audiovisuaalisia palveluja koskeva direktiivi edellyttää tiettyä määrää kotimaisuutta ja euroopalaisuutta, toisaalta toimilupolitiikassa painotetaan useiden toimijoiden mallia. Käsitteet voidaan ymmärtää myös erikoisesti. Suomessa kun 1970-luvulla moni- ja tasapuolisuuden nimissä mitattiin sekuntikelloilla eri poliittisten ryhmien saama näkyvyys Yleisradiossa.

Suomessa kulttuuripolitiikassa kehitettiin sananvapauden käyttöedellytyksiä muunmuassa erilaisten tukien avulla. Toisaalta sananvapaus perusoikeutena muiden perusoikeuksien tavoin oli sivuosassa. Siinä missä EIT, Saksan valtiosääntötuomioistuin ja Yhdysvaltain korkein oikeus kehittivät sananvapaussajattelua yleisesti, Suomessa sananvapautta joko rajoitettiin, jätettiin huomiotta tai ei mainittu oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa. Tämä ei sinällään ollut kansainvälisesti poikkeuksellista etenkin mainonnan, elokuvien ja sähköisten viestintien osalta, mutta Suomessa muutos tuli vasta 1990-luvulla perusoikeusudistuksen, Euroopan ihmisoikeussopimukseen liittymisen ja EU-jäsenyyden myötä.

Suomessa ulkopoliittiset paineet johtivat tietynlaiseen itsesensuuriin journalismissa. Suomi on konsensushakuinen yhteiskunta, elokuvasensuuri oli eurooppalaisittain voimakasta, ja Yleisradion monopoli perustui poliittisiin ratkaisuihin. Suomessa sananvapaussajattelun kansainväliset vivahteet tunnettiin, mutta niistä ei joko välitetty tai niitä ei sovellettu käy-

”Yhdysvalloissa moraaliset paniikit ovat ajoittain mahdollisia, kun taas Suomessa huomiota saanee enää poikkeavalla käsityksellä Mannerheimista.”

tännössä, ja keskustelu sekä tutkimus jäivät vähäisiksi. Sananvapautta rajoitettiin, koska yhteinen hyvä sitä edellytti.

Sananvapaussajattelu 2000-luvulla

Nykyäänä sananvapaus Suomessa, muualla Euroopassa ja Yhdysvalloissa mahdollistaa monet erilaiset ilmaukset. Hyvinvointivaltioajan radikalismi taiteessa aiheutti aikanaan pahennusta, mutta nykyään sekin on hyväksytty osaksi valtavirtaa. Yhdysvalloissa moraaliset paniikit ovat ajoittain mahdollisia, kun taas Suomessa huomiota saanee enää poikkeavalla käsityksellä Mannerheimista. Seuraavaksi silmäys lähitulevaisuuden sananvapautta koskevaan keskusteluun.

Suurimmat kipupisteet vaikuttaisivat olevan vanhat perustat uskonnollisten tunteiden suojassa niin EIT:n ratkaisukäytännössä kuin Suomen lainsäädännössä. Uskontoon liittyy myös uudenlaista terrorin uhkaa, kuten Tanskassa pilakuvajupakan aikana huomattiin. Uudenlainen fundamentalismi kaikissa uskonnoissa ja toisaalta lisääntynyt maallistuminen luovat uudenlaisia räjähdyspisteitä. Uskonto onkin viimeisiä linnakkeita, jonka erityissuojaa klassinen liberaali sananvapaus, jota 1970-luvun radikalismi tai monimuotoisuusajattelu ei ole vielä murtautunut.

Poliittisuus ei ole pelkästään muuttunut rajoitusperusteesta sananvapauden keskeisimmäksi käyttömoodiksi, vaan poliittiset tekijät vaikuttavat edelleen sisältöjen sääntelyihin. Yksi keskeisimmistä on niin sanottu ’muistin politiikka’ eli pyrkimys säännellä historiallisten asioiden esittämistapaa lainsäädännön avulla. Suomessa

tähän turvauduttiin jo 1930-luvulla kieltämällä sisällissodan voittajien kyseenalaistaminen.

Maailmalla tunnetuin esimerkki on holokaustin kieltämisen kriminalisoiminen. Ongelma liittyy sen määrittelyyn, mitkä teot katsotaan sellaisiksi, että niistä voidaan keskustella vain korrektisti ja paikkansapitäviin historiallisiin väittämiin vedoten. Itä-Euroopassa on haluttu rinnastaa kommunismin aika natsiaikaan kieltämällä tietyt tunnukset ja tietyt aihepiirit. Turkissa ei saa puhua Armenian kansanmurhasta, kun taas Ranskassa esitettiin kansanmurhan kieltämisen kriminalisointia.

Viime vuosikymmeninä keskustelua on herättänyt myös rasismi ja rasististen ilmaisujen kriminalisointi. Kysymyksessä on yhteiskuntarauhaa turvaamaan pyrkivä sääntely, eräänlainen kollektiivinen kunniansuoja. Sääntelyn perimmäinen tarkoitus on turvata yhteiskuntarauha tilanteissa, joissa viestijöiden oma halu tai kyky kommunikoida muuten kuin äärimmäisen loukkaavasti uhkaa luoda tilanteen, jossa sanoista siirrytään pian tekoihin. Tämä keskustelu liittyy osaltaan sananvapauden 1900-luvun keskeisimpään tematiikkaan ja klassisen liberaalin sananvapauden keskeiseen ongelmaan eli kysymykseen siitä, mihin saakka demokratiaa tukeva sananvapaus voi hyväksyä demokratian, yhteiskuntarauhan ja jopa sananvapauden vastaiset ilmaukset ja kuka määrittelee sananvapauden väärinkäytön.

Muutoin sananvapauden rajoitusperusteet ovat siirtyneet hyvinvointivaltiollisen ajattelun kaudella maalilisilta ja uskonnollisilta auktoriteeteilta asiantuntijoille. Kuvaohjelmia (eli kaikkia liikkuvan kuvan muotoja) säännellään lasten suojelemiseksi, mainonnan sääntelyllä suojellaan kuluttajaa ja kansanterveyden nimissä tietyt sisällöt on kielletty kokonaan. Näissä keskusteluissa auktoriteettiasema on annettu etujärjestöille ja valikoiduille tutkijoille. Keskustelu sääntelyjen tehokkuudesta ja mielekkyydestä on jäänyt usein puolitiehen. Kysymys on jälleen kerran siitä, mikä on sellainen ”yhteinen hyvä”, jonka perusteella sananvapautta voidaan rajoittaa, ja jos rajoituksia tehdään, kuinka hyvin rajoitukset ovat suhteessa tavoitteisiin. Liian usein rajoituskeskustelussa päädytään ampumaan hyttysiä tykillä.

Teknologinen kehitys on nähty sananvapauden pelastajaksi maailmanlaajuisten yhteyksien luoja, ja uskotaan, että teknologia murtaa tiedon monopolit. Tämä pitää osittain paikkansa, mutta samalla teknologia on korostanut immateriaalioikeuksien ja sananvapauden välisiä jännitteitä. Erityisesti tekijänoikeudessa tekijän asema, teosta levittävän yrityksen asema ja kuluttajan asema ovat helposti keskenään ristiriitaisia. Sananvapauden mukaista on, että vastaanottajat voivat käyttää teoksia, mutta toi-

saalta teosten tekemiseen ja jakeluun on oltava kannustimia.

Sananvapaus liittyy suurempaan kysymykseen demokratian tulevaisuudesta. Habermasin ja muiden hyvinvointivaltioajan teoreetikkojen esitysten ongelmien suhteessa nykyiseen viestintätodellisuuteen ovat nostaneet esiin uusia vaihtoehtoja. Esimerkiksi Chantal Mouffe ja Pierre Rosanvallon antavat demokratialle erilaisen merkityksen kuin hyvinvointivaltiollisen ajattelun ajan teoreetikot. Samalla myös sananvapaus saa erilaisen merkityksen. Erityisesti Mouffe korostaa aitoa erimielisyyttä habermasilaisen konsensuksen tilalle ja tällöin sananvapaus saa laajemman merkityksen kuin mitä sille on koskaan aiemmin annettu.

Sananvapauskeskusteluun sisältyy kysymys ihmisoikeuksien länsimaalaisuudesta, jonka on väitetty edustavan tietynlaisia oikeusimperialismia. Ihmisoikeuksien globaalisuus on haaste sananvapaudelle, koska paluu autoritaarisuuden ja sensuurin aikaan houkuttaa monia tahoja. Euroopan lisäksi ihmisoikeussopimuksia on solmittu myös muilla mantereilla, mutta YK:n ihmisoikeusjärjestelmän tavoin niiden käytännön vaikutukset ovat eri tasoa kuin Euroopan neuvoston järjestelmällä. Globaalin sananvapausajattelun aika ei ole vielä tullut, ja Euroopan unionissakin monien viestintätuotteiden sääntely on vapaasta liikkuvuudesta huolimatta kansallinen kysymys.

Kysymys sananvapauden suhteesta demokratiaan muuallakin kuin länsimaissa, teknologinen muutos, tekijänoikeuskysymykset ja poliittisen keskustelun ilmapiirin muuttuminen ovat keskeisimmät haasteet 2000-luvun sananvapausasteorioille. Klassinen liberaali sananvapauskäsitys ja hyvinvointivaltiolliset yhtenäisteoriat ovat kokeneet kolhuja, joten tilausta olisi jollekin uudelle tavalle määritellä itse sananvapaus eikä ainoastaan taistella sen rajoista ja rajoituksia mahdollistavista käsitteistä tukeutuen vanhoihin oppeihin.

Nykypäivän konservatiivit ovat 1970-luvun radikaaleja, muutoksiin pyrkivät ajavat tiettyjä etuja, ja radikaalius suuntautuu monessa kysymyksessä demokratiaa vastaan. Tarvittaisiin sellaisia radikaaleja, jotka haluavat säilyttää sananvapauden ja demokratian elinkelpoiset osat, tunnistaa nykyhetken teknologisen ja aatteellisen todellisuuden sekä luoda jotain uutta.

Viite

- 1 Kirjoitus perustuu 14.5.2012 tarkastettuun väitöskirjaani *Sananvapauden sääntely Suomessa*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 2012.